

Євген ЛЕМБЕРГ,

orcid.org/0000-0002-8012-1501

аспірант

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) *dia6123.elemborg@dakkkim.edu.ua*

КУФІЧНІ МОНЕТИ VIII – ПОЧАТКУ IX СТ. З ВЕРХНЬОСАЛТІВСЬКОГО КАТАКОМБНОГО МОГИЛЬНИКА

Верхньосалтівський археологічний комплекс на Харківщині є опорною пам'яткою салтівсько-маяцької культури і водночас тим осередком, на який припадає найбільша частина відомих куфичних монет VIII – початку IX ст. з території Східної України. Попри понад століття розкопок, зведений нумізматичний каталог пам'ятки лишається неповним, а частина монетних визначень у публікаціях подана без монетного двору й дати або з помилками. Мета статті – ввести до наукового обігу нові монетні знахідки Верхньосалтівського катакомбного могильника, надати атрибуцію монетам, опублікованим раніше без визначення, виправити виявлені помилки і таким чином упорядкувати нумізматичний каталог пам'ятки. Опрацювавши археологічний архів і музейні фонди, ми вперше публікуємо сімнадцять монет з Верхньосалтівських III і IV могильників, серед яких омейядські й аббасидські дирхами, табаристанська хемідрахма, арабо-сасанідська драхма та наслідування аббасидському дирхаму, а також окремий монетний комплекс катакомби №25 з розкопок В. Г. Бородуліна 1992 р.: дві сасанідські драхми Хосрова II Парвіза другого правління, монета сасанідського типу і два аббасидські дирхами-підвіски. Для п'яти монет, опублікованих раніше без визначення двору й дати, надано повну атрибуцію; для двох виправлено помилкові читання дат карбування. Уведений матеріал розгортається хронологічно від сасанідських драхм до аббасидських емісій початку IX ст., а географія монетних дворів охоплює простір від Магрибу до Табаристану. Переважна частина цього срібла лягла в поховання у вторинній функції прикраси, що не виключає його попереднього використання як засобу обігу чи предмета престижу. Ми наголошуємо, що дата карбування монети дає лише *terminus post quem* археологізації матеріалу і не тотожна ні часу надходження срібла в салтівське середовище, ні часу спорудження комплексу. Присутність у похованнях монет саме VIII ст., на нашу думку, може бути одним із доводів для перегляду датування частини комплексів пам'ятки на кінець VIII – початок IX ст., за умови узгодження з незалежними стратиграфічними й типологічними маркерами. Внесок роботи полягає в уведенні до наукового обігу раніше не опрацьованого нумізматичного матеріалу, у розширенні джерельної бази пам'ятки та в упорядкуванні її нумізматичного каталогу.

Ключові слова: салтівсько-маяцька культура, Верхній Салтів, куфичні монети, VIII століття, IX століття, аббасидський дирхам, катакомбне поховання.

Yevgen LEMBERG,

orcid.org/0000-0002-8012-1501

Postgraduate student

National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) *dia6123.elemborg@dakkkim.edu.ua*

KUFIC COINS OF THE 8TH – EARLY 9TH CENTURY FROM THE VERKHNI SALTIV CATACOMB BURIAL GROUND

The Verkhni Saltiv archaeological complex in the Kharkiv region is a key site of the Saltovo-Mayaki culture and, at the same time, the locus that accounts for the largest share of the known Kufic coins of the 8th – early 9th century from the territory of Eastern Ukraine. Despite more than a century of excavation, the consolidated numismatic catalogue of the site remains incomplete, and some of the published coin identifications are given without the mint and date or contain errors. The aim of this article is to introduce new coin finds from the Verkhni Saltiv catacomb burial ground into scholarly circulation, to provide attributions for the coins previously published without identification, to correct the errors revealed, and thus to put the numismatic catalogue of the site in order. Having studied the archaeological archive and museum collections, we publish for the first time seventeen coins from the Verkhni Saltiv III and IV burial grounds, among them Umayyad and Abbasid dirhams, a Tabaristan hemidrachm, an Arab-Sasanian drachm and an imitation of an Abbasid dirham, as well as a separate coin complex of catacomb No. 25 from V. H. Borodulin's excavations of 1992: two Sasanian drachms of Khusraw II Parviz of the second reign, a coin of Sasanian type, and two Abbasid dirham pendants.

Full attributions are provided for five coins previously published without the mint and date, and erroneous readings of the striking dates are corrected for two more. The material introduced here unfolds chronologically from Sasanian drachms to Abbasid issues of the early 9th century, and the geography of the mints spans the space from the Maghreb to Tabaristan. Most of this silver entered the graves in the secondary function of ornament, which does not preclude its earlier use as a means of exchange or an object of prestige. We emphasize that the striking date of a coin provides only a terminus post quem for the archaeologization of the material and is identical neither to the time when the silver reached the Saltiv milieu nor to the time of the construction of the complex. The presence of coins specifically of the 8th century in the burials may, in our view, serve as one of the arguments for revising the dating of some complexes of the site to the late 8th – early 9th century, provided that this is reconciled with independent stratigraphic and typological markers. The contribution of this work lies in introducing previously unstudied numismatic material into scholarly circulation, in expanding the source base of the site, and in putting its numismatic catalogue in order.

Key words: Saltovo-Mayaki culture, Verkhni Saltiv, Kufic coins, 8th century, 9th century, Abbasid dirham, catacomb burial.

Постановка проблеми. Великий Верхньосалтівський комплекс на Харківщині є опорною еталонною пам'яткою салтівсько-маяцької культури і головним нумізматичним масивом Східної України. Він об'єднує кілька катакомбних могильників, ґрунтовий могильник, городище і селища, а розкопки тривають від робіт В. О. Бабенка початку XX ст. і не припиняються донині. Саме на цей комплекс, за наявним матеріалом, припадає найбільша частина куфічних знахідок регіону. Від часу відкриття могильника і до 1961 р. з усіх його ділянок було знайдено від 70 до 100 монет, а дослідження Верхньосалтівського IV могильника, які з перервами вела з 1989 по 2011 р. експедиція Харківського історичного музею, додали ще 26 монетних знахідок з 19 катакомбних поховань (Аксьонов, 2016: 288).

Попри цю чисельність, зведений нумізматичний каталог пам'ятки лишається водночас неповним і іноді неточним. Частина монетних знахідок за різними обставинами досі не введена до наукового обігу; для низки катакомбних монет монетний двір і рік карбування у публікаціях не наведені; в окремих випадках раніше зроблені атрибуції виявляються помилковими. Це перешкоджає якісному подальшому аналізу історичних обставин, чи то функції монети в салтівському середовищі, чи то хронології її надходження. Завдання цієї роботи подвійне: ввести до обігу нові, досі не опубліковані монетні знахідки, та виправити виявлені помилки атрибуції, в т.ч. надати визначення тим монетам, які раніше були опубліковані без вказання монетного двору й дати.

Аналіз досліджень. Верхньосалтівський монетний матеріал нагромаджувався публікаціями кількох поколінь дослідників. Так, багате поховання катакомби №119 з дванадцятьма дирхамами, розкопане 2013 р., ввів у обіг харківський археолог В. С. Аксьонов, і ця робота добре ілюструє наше уявлення про монети як складник поховальної прикраси (Аксьонов, 2016: 288–305). Зведення низки куфічних монет з катакомб Верх-

ньосалтівського III і IV могильників свого часу опрацював О. О. Лаптев, подавши серію з різних катакомб і розкопок різних років (Лаптев, 2013: 114–124). Окремі комплекси публікували В. В. Колода, В. С. Аксьонов і М. В. Хоружа (Аксьонов і Хоружа, 2005: 290), В. С. Аксьонов і О. О. Лаптев (Аксьонов і Лаптев, 2009: 242–260). Цікаві наслідування куфічним монетам, так звані наслідування хозарського кола, походженням з Верхньосалтівського могильника нещодавно ввів у обіг В. С. Аксьонов, а частину його ми переатрибутували спільно з ним (Лемберг і Аксьонов, 2024).

Археологічний контекст пам'ятки та його датування довгий час лишалися дискусійними. Класичну хронологічну сітку раннього періоду запропонував О. В. Комар, який пов'язав нижню межу культури з арабо-хозарською війною і виокремив ранньосалтівський горизонт з двома фазами (Комар, 1999: 114). Питання хронології салтівських пам'яток Верхнього Подонців'я підіймав А. М. Голубєв, звівши відомий йому монетний, речовий і стратиграфічний матеріал (Голубєв, 2018). Писемне тло появи салтівського населення в регіоні розглянув В. Г. Крюков (Крюков, 2006), а питання надходження й обігу куфічних дирхамів на терені України докладно висвітлювали М. Ф. Котляр (Котляр, 1971), Т. Нунап (Noonan, 1978; 1980), О. В. Комар (Комар, 2000) та інші дослідники, зокрема й ми (Лемберг, 2025).

Попри цю історіографію, у зведеному нумізматичному матеріалі лишаються прогалини. У публікації 2013 р. (Лаптев, 2013: 115–116) для низки катакомбних монет монетний двір і дата не наведені, а в окремих випадках атрибуція виявилася помилковою; конкретне визначення цих монет ми надаємо в цій роботі. Окремо, за різними обставинами, до опублікованого нумізматичного матеріалу пам'ятки досі не входили археологічні знахідки з різних катакомб, зокрема матеріал з катакомби №25 Верхньосалтівського IV могильника (ВСМ-IV) з розкопок В. Г. Бороду-

ліна (Бородулін, 1992). Цією статтею ми усуваємо виявлені прогалини й уводимо раніше не опубліковані монети до наукового обігу.

Мета статті – ввести до наукового обігу нові монетні знахідки Верхньосалтівського могильника, надати уточнені та нові атрибуції серії інших куфічних монет цієї пам'ятки і виправити виявлені помилки, і таким чином упорядкувати нумізматичний каталог усього Верхньосалтівського комплексу. Супутнє завдання – оцінити значення цього матеріалу для двох ширших питань, а саме функції куфічної монети в салтівському середовищі та хронології її депонування, не претендуючи розв'язати ці складні й дискусійні питання остаточно в межах статті.

Виклад основного матеріалу. Щоб надати оцінку опублікованому нами матеріалу, варто спершу нагадати функціональне тло, на якому він лягає. Монети в похованнях салтівсько-маяцької культури не рідкість, проте їхня концентрація в окремому комплексі майже завжди мала: у більшості катакомб Верхнього Салтова кількість монет становила одну-дві, і лише в поодиноких випадках доходила до п'яти-шести (Аксьонов, 2016: 288). На цьому тлі знахідка відразу дванадцяти монет у катакомбі №119 постала як випадок неординарний (Аксьонов, 2016: 288). Атрибуцію всіх дванадцяти монет виконали ми (Аксьонов, 2016: 295). Десять з них входили до намиста жінки, перетворені на підвіски за допомогою приклепаних бронзових петельок, а дві прикрашали налобну стрічку дитини, будучи обрізаними в кружок і двічі пробитими (Аксьонов, 2016: 292–295).

Аксьонов надав датування поховальному інвентарю катакомби №119 серединою або другою половиною IX ст. за типологічними аналогіями поясних гарнітур аланського варіанту культури (Аксьонов, 2016: 299). З описаних у цій знахідці монет наймолодший дирхам був карбований на м. д. Іфрікія 792–793 рр. (Аксьонов, 2016: 294–295) (тобто в 176 році за хіджрою [далі по тексту – р. х.] – примітка наша) і дає *terminus post quem* (TPQ) для всього комплексу. Варто зауважити, що дата поховального інвентарю оцінює час поховання, але майже нічого не каже ні про час, коли саме знайдене куфічне срібло потрапило в салтівське середовище, ні про те, як воно вживалося до того, як стало частиною поховального обряду. Куфічні монети у складі намиста та дитячої прикраси мають досить широке географічне (від Північної Африки до берегів Каспійського моря) і часове різноманіття (від 96 р. х. / 714–715 рр. до 180 р. х. / 796–797 рр.), що вказує на ймовірність їх довгого накопичення місцевим

населенням до моменту спорудження комплексу. Цінність катакомби №119 для нашого аналізу в тому, що вона задає зразок непограбованого поховання і показує рівень уживання куфічного срібла місцевим населенням.

Зведення катакомбних монет походженням з Верхньосалтівського III і IV могильників, опрацьоване О. О. Лаптевим (Лаптев, 2013: 114–124), дає серію з кількох десятків екземплярів з різних катакомб і розкопок різних років. Опрацьовуючи археологічний архів і музейні фонди, ми виявили 12 монетних знахідок цієї пам'ятки, які вводимо до наукового обігу. Ці монети ми зводимо в Додаток 1 (Табл. 1, Рис. 1), де для кожної подано відомий провенанс (могильник, катакомба, дослідник і рік розкопок), тип і монетний двір, рік карбування та іншу важливу інформацію.

Осібне місце серед нового матеріалу посідає катакомба №25 Верхньосалтівського IV могильника, монети якої не тільки не були опубліковані, але й залишилися доступними для вивчення суто за фотографіями, поданими в археологічному звіті (Бородулін, 1992), – місце їх знаходження нам не вдалось встановити. За звітом В. Г. Бородуліна, катакомба №25 – це найглибша катакомба, досліджена на верхньосалтівських катакомбних могильниках на той момент: рівне дно її камери залягало на глибині 6,2 м від сучасної поверхні (Бородулін, 1992: 6). Прямокутна, із заокругленими кутами камера розмірами 2,2 × 1,7 м містила, за низкою ознак, чотири поховання. Збереженість була поганою: катакомба обвалилася ще в давнину, а надходження вологи з сусіднього дромоса-заготовки зіпсувало кістяки, тож кількість поховань простежувалася лише за розташуванням кісткового тліну (Бородулін, 1992: 6).

Жіноче поховання 2, здійснене ліворуч від входу, головою на південний захід, вирізнялося багатим убором. Під тлінням черепа лежали золоті сережки з шарнірною підвіскою, оздобленою зерню, а поряд з ними, за звітом, знайдено три срібні монети сасанідського типу і бронзове дзеркало (Бородулін, 1992: 7). Дві з трьох сасанідських драхм ми визначили за наявними фотографіями, на яких, на жаль, доступна лише одна сторона. Перша є сасанідською драхмою шахіншаха Хосрова II Парвіза його другого правління (591–628 рр. н. е.). У другому квадранті аверсу монети вміщено додатковий пехлевійський напис 'pd (afid), що фахівці перекладають як «чудова» (Schindel, 2014: 98). Друга монета також є драхмою Хосрова II другого правління, але без цього напису; третя монета на фотографії не видна й атрибуції не отримала. У сусідньому жіночому

похованні 3, здійсненому праворуч від входу, монети постають у ролі прикраси: у дальньому куті камери, поряд зі срібними сережками з шарнірною підвіскою, лежали два срібні дирхами зі скрізними отворами, тобто перетворені на підвіски (Бородулін, 1992: 7). Обидва дирхами ми за фотографіями визначили як аббасидські, орієнтовно доби правління халіфів аль-Махді, аль-Хаді або аль-Рашида за загальним типом; монетний двір і рік карбування впевнено не читаються, бо доступна лише одна сторона кожної монети, тому ми можемо датувати їх широким періодом від 158 до 193 рр. х. / 774–809 рр. н. е. У Таблиці 1 (Додаток 1) ці п'ять монет подано під №20–24.

Окремо слід сказати про монети, які О. О. Лаптев опублікував без визначення монетного двору й дати (Лаптев, 2013: 115) і атрибуцію яких ми встановлюємо тут, опрацювавши відповідний архівний матеріал. Це дирхам Аббасії 171 р. х. / 787–788 рр. з іменем намісника Язіда (Табл. 1: №13), обрізаний дирхам Іфрікії 170-х рр. х. (Табл. 1: №14), сасанідська драхма Хосрова II з двором, який імовірно читається як Шіраз (№15), дирхам аль-Мубараки 177 р. х. / 793–794 рр. з ім'ям локального правителя Аскара бін Рустама (Табл. 1: №16) і дирхам Іфрікії 173 р. х. / 789–790 рр. з іменем намісника Іфрікії Рауха [б. Хатгім аль-Мухаллабі] (Табл. 1: №17).

Визначення двох монети серії потребують виправлення. Дирхам з катакомби №48 (Табл. 1: №18), опублікований О. О. Лаптевим як карбований 88 р. х. (Лаптев, 2013: 116, №14), насправді несе дату 85 р. х. / 704–705 рр. і належить до карбування Дімашка за омейядського халіфа Абд аль-Маліка. Дирхам катакомби №52 (Табл. 1: №19), поданий як карбований 164 р. х. (Лаптев, 2013: 116, №15), насправді датований 162 р. х. / 778–779 рр. і карбований на дворі Аббасія за час правління халіфа аль-Махді. Цікаво, що на рисунку публікації 2013 р. в цієї монети видно кріплення типу «монисто», яке, вочевидь, було втрачене за час зберігання в архіві – сучасний стан цього екземпляра вже не несе цієї деталі.

Таким чином нумізматичний матеріал розгортається хронологічно від сасанідських драхм періоду другого правління Хосрова II (591–628 рр. н. е.) та невстановленої арабо-сасанідської драхми (кінець VII ст. н. е.) до саме куфічних дирхамів: від ранніх омейядських емісій першої третини VIII ст., як-от дирхам Дімашка 85 р. х. / 704–705 рр. з катакомби №48, до аббасидських емісій рубежу зі IX ст., такі як дирхами Мухаммадії 186 р. х. / 801–802 рр. Географія дворів охоплює весь простір халіфату: іракське ядро (Мадінат ас-Салам, тобто Багдад), іранські двори (сасанідський

Шіраз, аббасидські Кірман та Мадінат Зарандж), магрибські емісії (Аббасія, Іфрікія, аль-Мубарака) і карбування Табаристану.

Треба зауважити, що наявність монет, які приблизно на 100–200 років старші за саму археологічну пам'ятку, не варто рахувати як пряме свідчення того, що ці сасанідські драхми опинилися на території України вже в VII ст. – вони могли потрапити в салтівське середовище значно пізніше за своє карбування. Проте стійка присутність такого матеріалу може свідчити, що канал надходження срібла зі сходу міг діяти і раніше, вже у VI–VII ст., як вважає О. Ф. Сидоренко (Сидоренко, 1992: 36).

З точки зору функціонального аналізу цих монет маємо підтвердження того, що зазначав В. С. Аксьонов в публікації матеріалу з катакомби №119. На багатьох екземплярах раз по раз повторюється поєднання двох скрізних отворів по діагоналі, якому О. О. Лаптев (Лаптев, 2013) надав робоче визначення «діадема» (монети №8, 10, 13, 14, 16, 17). Поряд із «діадемою» представлено й інші способи кріплення, від слідів утраченого мідного підвіса (№10, 11) до пари отворів поруч один з одним (№12). Ці обставини не є випадковими: в салтівському середовищі монети часто перетворювалися на прикраси, такі як нашивки чи підвіски, і вже в цьому вторинному стані лягали в поховання.

Насамкінець слід згадати такий феномен, як наслідування куфічним монетам. Ми публікуємо монету №7 (Таблиця 1), в якій вбачаємо по ряду ознак (невпевнений почерк, помилки в написанні окремих слів) наслідування аббасидському дирхаму доби правління халіфа Харуна аль-Рашида (початок IX ст.). До неї варто додати ще дві монети з катакомби №30 ВСМ-IV, первинно опубліковані О. О. Лаптевим як омейядські фельси (Лаптев, 2013: 115, №12, 13). Пізніше, вже працюючи з архівним матеріалом, ми разом з В. С. Аксьоновим переатрибували їх як вкрай цікаві наслідування омейядського динара з позначенням монетного двору Карх (Лемберг і Аксьонов, 2024). Ідеться про дві монетоподібні підвіски з мідного сплаву зі слідами позолоти з намиста жіночого поховання №5 (катакомба №30, ВСМ-IV), карбовані однією парою штемпелів, з арабськими написами куфічним почерком, але з граматичними помилками, що й видають імітаційну природу виробів. За читанням назви двору «Карх», що ми пов'язуємо з містом Керч під владою Хозарського каганату, ці наслідування засвідчують активний економічний зв'язок земель сучасної України зі сходом вже на початку VIII ст. Докладний аналіз цих виробів подано в окремій публікації (Лемберг і Аксьонов, 2024), тож тут ми обмежуємося покликанням на неї.

-№1. Аббасиди, Кірман, 168 р.х

-№2. Аббасиди, Мухаммадія, 151 р.х

-№3. Аббасиди, Мадінат Зарандж, 181 р.х.

-№4. Арабо-сасаніди, уламки

-№5. Аббасиди, Мухаммадія, 186 р.х.

-№6. Намісники Табарістана, 133 РҮЕ

-№7. Наслідування, поч.ІХ ст.

-№8. Аббасиди, 170-ті рр.х.

-№9. Маді[нат ас-Салам], 160-167 рр.х.

-№10. Мадінат ас-Салам, 154 р.х.

-№11. Аббасія?, 172 р.х.

-№12. Мадінат ас-Салам, 157 р.х.

Час появи таких наслідувань та причини такої появи залишається предметом жвавих дискусій, й це питання виходить за межі нашої роботи.

Також ми не можемо залишити поза увагою важливе питання стосовно використання монет як хронологічних маркерів археологічних пам'яток. Треба нагадати, що офіційна куфічна монета, завдяки наявності на ній місця та дати карбування, дає надійний *TPQ*, тобто межу, раніше якої не могла відбутися археологізація матеріалу. Ця межа не тотожна ні часу, коли вказаний монетний матеріал проникав в салтівське середовище, ні часу спорудження самої пам'ятки. Наприклад, Т. Нунан доводив існування суттєвого розриву між датою карбування і датою реального надходження монет: за його позицією срібні монети VII–VIII ст. масово досягли Східної Європи лише близько 800 р. (Noonan, 1980: 402, 405). З іншого боку, такі дослідники, як М. Котляр, навпаки наголошували про поступове проникнення східних монет на терени сучасної України з мінімальною затримкою після їх карбування (Котляр, 1971). Ми також поділяємо цю позицію і наголошуємо, що куфічні монети в салтівському середовищі побутували зі зміною функції: вони могли досягати місцевого населення і в якості грошей, і в якості предметів престижу, або тих самих прикрас, або навіть ювелірної сировини чи військової здобичі. Вже в поховання окремі монети депонувались як прикраси-нашивки чи підвіски. Це характеризує лише останній стан монети, а не всю її історію. Ніщо не заважає тому, щоб той самий дирхам спершу функціонував як засіб обігу чи як престижна річ, а вже потім, зношений або успадкований, був перетворений на прикрасу.

Вважаємо, що хронологічне питання стосовно датування появи куфічних дирхамів на території України треба розглядати за допомогою методу історичного аналізу доступних джерел. Так, нижню межу виникнення салтівсько-маяцької культури дослідники пов'язують з історичною подією: О. В. Комар відносить перші салтівські поховання до часу після арабо-хазарської війни і вибудовує ранньосалтівський горизонт з двох фаз, 740–770 і 770–790 рр. (Комар, 1999: 114). А. М. Голубев при-

ймає абсолютні межі культури в регіоні приблизно 737–838 рр., прив'язуючи нижню саме до поразки хозар від арабів 737 р. (Голубев, 2018). Незалежним, не нумізматичним підтвердженням ранньої нижньої межі є й писемне свідчення: за В. Г. Крюковим, переселення аланів і болгар у верхів'я Дону, Осколу й Сіверського Дінця відбулося після середини VIII ст. (Крюков, 2006). На цьому тлі ми гіпотетично можемо вважати, що присутність у похованнях монет саме VIII ст., підкріплена тим, що частина типологічного ряду поясних наборів теж лягає у VIII ст., має бути одним із доводів на користь перегляду датування окремих катакомбних могильників пам'ятки на дещо ранніший час, тобто кінець VIII ст. – самий початок IX ст.

Висновки. Проведене опрацювання дало значний новий і уточнений матеріал для Верхньосалтівського комплексу. Уперше введено до наукового обігу сімнадцять монетних знахідок з Верхньосалтівських III і IV могильників, включно з монетним комплексом катакомби №25 з розкопок В. Г. Бородуліна. Для п'яти катакомбних монет, опублікованих раніше без визначення двору й дати, надано повну атрибуцію, а для двох виправлено помилки попередньої публікації.

Цей матеріал підтверджує дві риси, істотні для аналізу обігу куфічних монет серед населення салтівської культури. Перша – функціональна: переважна частина срібла лягла в поховання у вторинній функції, як прикраси. Це не виключає попереднього використання цих монет як засобу обігу чи предмета престижу. Друга – контекстуальна: поряд з куфічними дирхамами в похованнях стійко побутували сасанідські драхми та арабо-сасанідська монета. На цій підставі ми обережно, як гіпотезу, ставимо питання про можливість перегляду датування частини комплексів пам'ятки на дещо ранніший час, а саме на кінець VIII – початок IX ст., за умови узгодження з незалежними стратиграфічними й типологічними маркерами. Внесок роботи полягає передусім у розширенні й упорядкуванні джерельної бази пам'ятки, що надає додатковий матеріал для тематичного аналізу функцій і хронології куфічної монети на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонов В. С. Багате катакомбне поховання з Верхньо-Салтівського IV могильника. Старожитності. Харків, 2016. С. 288–307. URL: <https://ucrainica.org/api/pdf/aksonov-2016-bahate-katakombne-pokhovannia-z-verkhno-saltovskoho> (дата звернення: 02.08.2026).
2. Аксьонов В. С., Лаптев А. А. До питання про слов'яно-салтівські контакти (на прикладі катакомби № 93 могильника біля с. Верхній Салтов). Старожитності. Харків, 2009. С. 242–259. URL: <https://ucrainica.org/api/pdf/aksonov-2009-do-pyannia-pro-slov-iano-saltovski> (дата звернення: 02.08.2026).
3. Аксьонов В. С., Хоружая М. В. Катакомба № 72 Верхньо-Салтівського могильника. Старожитності. Харків, 2005. С. 288–293. URL: <https://ucrainica.org/api/pdf/aksonov-2005-katakomba-72-verkhno-saltivskoho-mohylnya> (дата звернення: 02.08.2026).

4. Бородулин В. Г. Отчёт о раскопках Верхне-Салтовского могильника в 1992 году : наук. звіт. Науковий архів Інституту археології НАН України . Оп. 1992/213. Спр. 25211.
5. Бубенок О. Б. Хозари в історії Східної Європи. Київ : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2019. 316 с.
6. Голубев А. М. Хронология салтовских памятников Верхнего Подонцовья в контексте венгерской проблематики = A Felső-Donyec menti szaltovói leletanyag kronológiája a magyar problematika tükrében. II Международнй мађарский симпозиум = 3. Nemzetközi korai magyar történeti és régészeti konferencia. Budapest, 2018. С. 367–400.
7. Комар А. В. Предсалтовские и раннесалтовские горизонты Восточной Европы (вопросы хронологии). *Vita Antiqua*. 1999. № 2. С. 111–136.
8. Комар О. В. Ранні хозари у Північному Причорномор'ї. Археологія. 2000. № 1. С. 130–142.
9. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ : Наукова думка, 1971. 175 с.
10. Крюков В. Г. Донецько-приазовські степи в повідомленнях стародавніх й ранніх середньовічних писемних джерел. Донецький археологічний збірник. 2006. Т. 12. С. 129–139.
11. Лаптев А. А. Монеты в салтовских памятниках Верхнего Подонцовья (Верхне-Салтовский IV-й катакомбный и Нетайловский грунтовый могильники). РАСМИР: Восточная нумизматика. 1-я Международная научная конференция, 29–31 июля 2011 года. Сборник научных трудов. Київ : Альфа Реклама, 2013. С. 114–124.
12. Лемберг Є. Куфічні монети VIII століття із с. Шандриголове Краматорського району Донецької області. Катедра *Universum* : тези доп. VII Міжнар. наук. конф. «Актуальні проблеми нумізматики та історії грошового обігу». Кропивницький, 2025. С. 66–73.
13. Лемберг Є. М., Аксьонов В. С. Наслідкування омейядських монет VIII століття з позначенням монетного двору Карх з Верхньо-Салтівського катакомбного могильника. Український нумізматичний щорічник. 2024. Вип. 8. С. 190–202. DOI: 10.31470/2616-6275-2024-8-190-202.
14. Науковий архів і фонди Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова (інвентарні номери монет за таблицею 1).
15. Сидоренко О. Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.). Київ : Наукова думка, 1992. 228 с.
16. *Album S. Checklist of Islamic Coins*. 3rd ed. Santa Rosa (CA), 2011. 324 p.
17. Lowick N. M. Early 'Abbāsid Coinage: A Type Corpus, 132–218 H / AD 750–833 : unpubl. typescript / ed. by E. Savage. 1996. 521 p.
18. Malek H. M. The Dabuyid Ispahbads and Early 'Abbasid Governors of Tabaristan: History and Numismatics. London : Royal Numismatic Society: Special Publication № 39, 2004. 185 p.
19. Noonan T. S. When Did Dirhams First Reach the Ukraine? *Harvard Ukrainian Studies*. 1978. Vol. 2, № 1. P. 26–40.
20. Noonan T. S. When and How Dirhams First Reached Russia. *Cahiers du monde russe et soviétique*. 1980. Vol. 21, № 3–4. P. 401–469.
21. Schindel N. *Sylloge Nummorum Sasanidarum*. The Schaaf Collection. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2014. 264 p.

REFERENCES

1. Aksonov V. S. (2016) Bahate katakombne pokhovannia z Verkhno-Saltovskoho IV mohyl'nyka [A rich catacomb burial from the Verkhni Saltiv IV burial ground]. *Starozhytnosti*. Kharkiv P.288-307. URL: <https://ucrainica.org/api/pdf/aksonov-2016-bahate-katakombne-pokhovannia-z-verkhno-saltovskoho> (accessed: 02.08.2026). [in Ukrainian].
2. Aksonov V. S., Laptiev A. A. (2009) Do pytannia pro slov'iano-saltovski kontakty (na prykladi katakomby No 93 mohyl'nyka bilia s. Verkhni Saltov) [On the question of Slavic-Saltiv contacts (based on catacomb No. 93 of the burial ground near the village of Verkhni Saltiv)]. *Starozhytnosti*. Kharkiv P.242-259. URL: <https://ucrainica.org/api/pdf/aksonov-2009-do-pytannia-pro-slov-iano-saltovski> (accessed: 02.08.2026). [in Ukrainian].
3. Aksonov V. S., Khoruzhaia M. V. (2005) Katakomba No 72 Verkhno-Saltivskoho mohyl'nyka [Catacomb No. 72 of the Verkhni Saltiv burial ground]. *Starozhytnosti*. Kharkiv, P. 288-293. URL: <https://ucrainica.org/api/pdf/aksonov-2005-katakomba-72-verkhno-saltivskoho-mohyl'nyka> (accessed: 02.08.2026). [in Ukrainian].
4. Borodulin V. G. (1992) Otchet o raskopkakh Verkhne-Saltovskogo mogilnika v 1992 godu [Report on the excavations of the Verkhni Saltiv burial ground in 1992]. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkeolohii NAN Ukrainy*, op. 1992/213, spr. 25211. [in Russian].
5. Bubenok O. B. (2019) Khozary v istorii Skhidnoi Yevropy [Khazars in the history of Eastern Europe]. Kyiv, Instytut skhodoznnavstva im. A. Yu. Krymskoho NAN Ukrainy, 316 p. [in Ukrainian].
6. Golubjev A. M. (2018) Khronologiiia saltovskikh pamiatnikov Verkhnego Podontsovyia v kontekste vengerskoi problematiki = A Felső-Donyec menti szaltovói leletanyag kronológiája a magyar problematika tükrében [Chronology of the Saltiv sites of the Upper Donets region in the context of Hungarian issues]. II Mezhduarodnyi madiarskii simpozium = 3. Nemzetközi korai magyar történeti és régészeti konferencia, Budapest. P. 367-400. [in Russian].
7. Komar A. V. (1999) Predsaltovskie i rannesaltovskie gorizonty Vostochnoi Evropy (voprosy khronologii) [Pre-Saltiv and early Saltiv horizons of Eastern Europe (questions of chronology)]. *Vita antiqua*, 2, Kyiv. P. 111-136. [in Russian].
8. Komar O. V. (2000) Ranni khozary u Pivnichnomu Prychornomor'yi [Early Khazars in the Northern Black Sea region]. *Arkheolohiia*, 1. P. 130-142. [in Ukrainian].
9. Kotliar M. F. (1971) Hroshovy obih na terytorii Ukrainy doby feodalizmu [Monetary circulation in the territory of Ukraine during the feudal era]. Kyiv, Naukova dumka. 175 p. [in Ukrainian].
10. Kriukov V. H. (2006) Donetsko-pryazovski stepy v povidomlenniakh starodavnykh y rannikh serednovichnykh pysemnykh dzherel [The Donets-Azov steppes in reports of ancient and early medieval written sources]. *Donetskyi arkeolohichnyi zbirnyk*, 12, Donetsk. P. 129-139. [in Ukrainian].

11. Laptev A. A. (2013) Monety v saltovskikh pamiatnikakh Verkhnego Podontsovy (Verkhne-Saltovskii IV-i katakombnyi i Netailovskii gruntovyi mogilniki) [Coins in the Saltiv sites of the Upper Donets region (Verkhni Saltiv IV catacomb burial ground and Netailivka flat-grave burial ground)]. RASMIR: Vostochnaia numizmatika. 1-ia Mezhdunarodnaia nauchnaia konferentsiia, 29-31 iuliia 2011 goda: sb. nauch. tr., Kyiv: Alfa Reklama. P. 114-124. [in Russian].
12. Lemberg Y. (2025) Kufichni monety VIII stolittia iz s. Shandryholove Kramatorskoho raionu Donetskoi oblasti [Kufic coins of the 8th century from the village of Shandryholove, Kramatorsk district, Donetsk region]. Katedra Universum: tezy dop. VII Mizhnar. nauk. konf. "Aktualni problemy numizmatyky ta istorii hroshovoho obihu", Kropyvnyiyskyi. P. 66-73. [in Ukrainian].
13. Lemberg Y. M., Aksonov V. S. (2024) Nasliduvannia omeiiaidskykh monet VIII stolittia z poznachenniam monetnoho dvoru Karkh z Verkhno-Saltivskoho katakombnoho mohylnya [Imitations of Umayyad coins of the 8th century bearing the mint mark Kharkh from the Verkhni Saltiv catacomb burial ground]. Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk, 8, 190-202. DOI: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2024-8-190-202>. [in Ukrainian].
14. Naukovyi arkhiv i fondy Kharkivskoho istorychnoho muzeiu im. M. F. Sumtsova (inventarni nomery monet za Tablytseiu 1) [Scientific archive and collections of the M. F. Sumtsov Kharkiv Historical Museum (inventory numbers of coins according to Table 1)]. [in Ukrainian].
15. Sydorenko O. F. (1992) Ukrainski zemli u mizhnarodnii torhivli (IX – seredyna XVII st.) [Ukrainian lands in international trade (9th – mid-17th century)]. Kyiv, Naukova dumka. 228 p.[in Ukrainian].
16. Album S. (2011) Checklist of Islamic Coins. 3rd edition. Santa Rosa (CA). 324 p.
17. Lowick N. M. (1996) Early ‘Abbāsid Coinage: A Type Corpus, 132–218 H / AD 750–833 (ed. E. Savage), unpubl. typescript. 521 p.
18. Malek H. M. (2004) The Dabuyid Ispahbads and Early ‘Abbasid Governors of Tabaristan: History and Numismatics. London, Royal Numismatic Society:Special Publication, No. 39.185 p.
19. Noonan T. S. (1978) When Did Dirhams First Reach the Ukraine? Harvard Ukrainian Studies, Vol. 2, No. 1. P. 26-40.
20. Noonan T. S. (1980) When and How Dirhams First Reached Russia. Cahiers du monde russe et soviétique, Vol. 21, No. 3-4. P. 401-469.
21. Schindel N. (2014) Sylloge Nummorum Sasanidarum. The Schaaf Collection. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften.264 p.

ДОДАТОК 1

Таблиця 1

Перелік та визначення монет

№	Провенанс (могильник, катакомба; дослідник, рік)	Тип, монетний двір	Рік (р. х. / р. н. е.)	Правитель (імена на реверсі)	Стан, кріплення	Інв. №	Статус / попередня публікація
1	ВСМ-IV, кат. 21	дирхам, Кірман (тип Lowick 2512)	168 / 784–785	аль-Махді	ціла	ЛНС-3019; Н-8132	вводиться в обіг
2	ВСМ-IV, катакомба не встановлена	дирхам, Мухаммадія (Lowick 1602)	151 / 768–769	аль-Мансур (аль-Махді)	ціла, скрізний отвір	ЛНС-3021; Н-8134	вводиться в обіг
3	ВСМ-IV, кат. 13	дирхам, Мадінат Зарандж	181 / 797–798	аль-Рашид (Алі, Язід)	ціла, скрізний отвір	ЛНС-3022; Н-8135	вводиться в обіг
4	ВСМ-IV, катакомба не встановлена	арабо-сасанідська драхма, двір?	?	?	три уламки, залишок отвору	ЛНС-3023; Н-8136	вводиться в обіг
5	ВСМ-IV, катакомба не встановлена	дирхам, Мухаммадія (Lowick 1848)	186 / 801–802	аль-Рашид (аль-Амін Мухаммад, Джа‘фар)	ціла	ЛНС-3024; Н-8137	вводиться в обіг
6	ВСМ-IV, катакомба не встановлена	хемідрахма, Табарістан, тип «Афзут» (Малек 154.6)	133 P.YE = 168 / 784–785	анонімна	ціла, втрата краю, скрізний отвір	ЛНС-3139; Н-8216	вводиться в обіг
7	ВСМ-IV, дромос кат. 6 (1989)	наслідування аббасидському дирхаму періоду правління халіфа Харуна аль-Рашида	початок IX ст.	?	обрізнана по колу, два отвори «діадема»	ЛНС-3140; Н-8220	вводиться в обіг
8	ВСМ-III, кат. 2 (1988)	дирхам, двір?	170-ті рр. х. / 786–796	аль-Рашид	цілий, «діадема»	ЛНС-3141; Н-8221	вводиться в обіг
9	ВСМ-III, кат. 1 (1988)	дирхам, Маді[нат ас-Салам]	160–167 / 776–784	аль-Махді	уламок	ЛНС-3142; Н-8222	вводиться в обіг

Продовження таблиці 1

№	Провенанс (могильник, катакомба; дослідник, рік)	Тип, монетний двір	Рік (р. х. / р. н. е.)	Правитель (імена на реверсі)	Стан, кріплення	Інв. №	Статус / попередня публікація
10	BSM-IV, катакомба не встановлена	дирхам, Мадіна ас-Салам (Lowick 1188 var.)	154 / 770–771	аль-Мансур	ціла, «діадема», залишок мідного підвіса	ЛНС-3149; вст. 87019	вводиться в обіг
11	BSM-IV, катакомба не встановлена	дирхам, Аббасія ?	172 / 788–789	аль-Рашид	уламаний, залишок мідного підвіса	ЛНС-3150; вст. 87020	вводиться в обіг
12	BSM-IV, катакомба не встановлена	дирхам, Мадінат ас-Салам (Lowick 1203)	157 / 773–774	аль-Мансур	цілий, два отвори поруч	Н-8133	вводиться в обіг
13	BSM-IV, кат. 14 (В. Г. Бородулін, 1990)	дирхам, Аббасія	171 / 787–788	аль-Рашид (Язід)	цілий, «діадема»	ЛНС-3144; вст. 86969	Лаптев 2013: 115, №3 – без двору й дати
14	BSM-IV, кат. 14 (В. Г. Бородулін, 1990)	дирхам, Іфрікія?	170-ті рр. х. / 786–796	аль-Рашид (Язід?)	обрізнана, «діадема»	ЛНС-3145; вст. 86970	Лаптев 2013: 115, №4 – без двору й дати
15	BSM-IV, кат. 16 (В. Г. Бородулін, 1990)	сасанідська драхма, Shy ? (Шіраз ?)	?	Хосров II	обрізнана/ уламана, «діадема»	ЛНС-3146; вст. 86974	Лаптев 2013: 115, №7 – без двору й дати
16	BSM-IV, кат. 17 (В. Г. Бородулін, 1990)	дирхам, аль-Мубарака	177 / 793–794	аль-Рашид (Аскар бін Рустам)	ціла, «діадема»	ЛНС-3147; вст. 87009	Лаптев 2013: 115, №8 – без двору й дати
17	BSM-IV, кат. 8 (В. Г. Бородулін, 1990)	дирхам, Іфрікія (Lowick 359)	173 / 789–790	аль-Рашид (Раух)	ціла, «діадема»	ЛНС-3148; вст. 87012	Лаптев 2013: 115, №2 – без двору й дати
18	BSM-IV, кат. 48 (В. С. Аксьонов, 1999)	дирхам, Дімашк	85 / 704–705	Абд аль-Малік	цілий	ЛНС-3164	Лаптев 2013: 116, №14 – помилково 88 р. х.
19	BSM-IV, кат. 52 (В. С. Аксьонов, 2000)	дирхам, Аббасія	162 / 778–779	аль-Махді (Язід)	цілий, слід мідного підвіса	ЛНС-3165	Лаптев 2013: 116, №15 – вказано 164 р. х.; кріплення «монисто» втрачене
20	BSM-IV, катакомба №25, поховання 2 (В. Г. Бородулін, 1992)	сасанідська драхма	? (правління 591–628 рр. н. е.)	Хосров II Парвіз, друге правління	відома за фото звіту (одна сторона); пехлевійський напис 'pd (afid) у 2-му квадранті аверсу	місце зберігання не встановлено	вводиться в обіг
21	BSM-IV, катакомба №25, поховання 2 (В. Г. Бородулін, 1992)	сасанідська драхма	? (правління 591–628 рр. н. е.)	Хосров II Парвіз, друге правління	відома за фото звіту (одна сторона); без додаткового напису	місце зберігання не встановлено	вводиться в обіг
22	BSM-IV, катакомба №25, поховання 2 (В. Г. Бородулін, 1992)	монета сасанідського типу	?	?	на фото звіту не видна, атрибуції не отримала	місце зберігання не встановлено	вводиться в обіг

Продовження таблиці 1

№	Провенанс (могильник, катакомба; дослідник, рік)	Тип, монетний двір	Рік (р. х. / р. н. е.)	Правитель (імена на реверсі)	Стан, кріплення	Інв. №	Статус / попередня публікація
23	ВСМ-IV, катакомба №25, поховання 3 (В. Г. Бородулін, 1992)	дирхам, двір не читається	158–193 / 774–809	аль-Махді, аль-Хаді або аль-Рашид (за типом)	скрізний отвір, підвіска; відома за фото звіту (одна сторона)	місце зберігання не встановлено	вводиться в обіг
24	ВСМ-IV, катакомба №25, поховання 3 (В. Г. Бородулін, 1992)	дирхам, двір не читається	158–193 / 774–809	аль-Махді, аль-Хаді або аль-Рашид (за типом)	скрізний отвір, підвіска; відома за фото звіту (одна сторона)	місце зберігання не встановлено	вводиться в обіг

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 25.09.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

